

Я. У. Прыстаўка

ТРАКТАТ МАЦЕЯ САРБЕЎСКАГА «DE ACUTO ET ARGUTO»
(«АБ ВАСТРЫНІ І ДОСЦІПЕ») (1619/1626):
ПЫТАННІ ЖАНРУ І КАМПАЗІЦЫІ ПОМНІКА

З гісторыі стварэння трактата «De acuto et arguto» («Аб вастрыні і досціпе»). Першапачатковая версія трактата, выкладзеная Сарбеўскім у 1619 г. у Полацкім езуіцкім калегіуме, да нашага часу не захавалася. Асноўныя палажэнні трактата былі істотна перагледжаны аўтарам і агучаны на публічнай лекцыі ў Рыме ў 1623 г. Лекцыя выклікала пэўны рэзананс у тагачасным навуковым свеце, стаўшы ўнёскам паэта ў дыскусію еўрапейскіх гуманістаў аб прыродзе дасціпнага. Паводле слоў Сарбеўскага, ён «старанна даследаваў гэтае пытанне, абмяркоўваючы яго ў прыватных сустрэчах і праз ліставанне з самымі адукаванымі людзьмі Італіі, Францыі і Германіі» [1, 14–16]¹. Версія трактата, якую мы маем сёння, была запісана са слоў Сарбеўскага падчас паўторнага выкладання ў Полацкім езуіцкім калегіуме ў 1626 г.

Кампазіцыя і логіка разгортвання зместу трактата «Аб вастрыні і досціпе». Помнік складаецца з прадмовы і сямі раздзелаў (назвы раздзелаў пададзены ў табліцы). Агульную схему разгортвання зместу трактата можна выявіць так: спачатку Сарбеўскі выкладае погляды папярэдніх даследчыкаў «вастрыні», пасля раскрывае свой погляд на дадзенаю праблему, далей абвяргае папрокі сваіх апанентаў. Кампазіцыя трактата блізка кампазіцыі дыспутаў і іншых палемічных твораў.

Змест трактата «De acuto et arguto» па раздзелах

Назва раздзела ў полацкай версіі трактата (1626)	Змест	Імавернасць наяўнасці раздзела ў рымскай лекцыі (1623)
Маім слухачам	Прадмова	–
Раздзел I, дзе абвяргаюцца розныя погляды адукаваных людзей на сутнасць вастрыні	Разгляд пяці канцэпцый папярэднікаў	–
Раздзел II. Больш верагодны погляд на сутнасць вастрыні	Выкладанне аўтарскай канцэпцыі	+
Раздзел III, дзе паказаная сутнасць вастрыні ілюструецца прыкладамі	Спіс прыкладаў	–

¹ Трактат «De acuto et arguto» цытуецца па выданні [1]. Пераклад на беларускую мову аўтара артыкула.

Назва раздзела ў полацкай версіі трактата (1626)	Змест	Імавернасная наяўнасць раздзела ў рымскай лекцыі (1623)
Раздзел IV, дзе абвяргаюцца папрокі маёй тэорыі і сцісла выкладаюцца спосабы адшукання вастрыні	Адказ на довады апанентаў	–
Раздзел V, дзе прапануюцца тры спосабы адшукання вастрыні	Спосабы адшукання вастрыні	+
Раздзел VI, дзе абвяргаюцца іншыя папрокі маёй тэорыі і выкладаецца розніца паміж вастрынёй і досціпам	Размежаванне трох відаў «вастрыні»	–
Раздзел VII, дзе падаюцца спосабы адшукання досціпаў, якія палягаюць у гульні слоў	Разгляд 13 «спосабаў адшукання досціпу»; выкрыццё памылковых уяўленняў аб «вастрыні»	–

У прадмове М. Сарбеўскі тлумачыць прычыны і мэты паўторнага выкладу свайго трактата ў Полацку.

У раздзеле I аўтар трактата выкладае і абмяркоўвае пяць канцэпцый сваіх папярэднікаў. Кожны з пяці поглядаў Сарбеўскі ўважліва аналізуе, паказваючы памылкі і хібы ў разуменні «вастрыні». Паколькі погляды апанентаў зводзяцца да атаясамлення «вастрыні» з пэўнай рытарычнай з’явай, Сарбеўскі паказвае сутнасную розніцу паміж «вастрынёй» і шэрагам паняццяў рыторыкі і філасофіі, такіх як «сентэнцыя», «неспадзяванае», «рэдкае і яскравае метафара», «параўнанне», «сафізм».

Раздзел II трактата аўтар прысвячае выкладанню свайго погляду на «прыроду вастрыні». Сарбеўскі падае ўласную дэфініцыю «вастрыні» і тлумачыць гэтую дэфініцыю на аналогіі з «матэматычнай і матэрыяльнай вастрынёй» [1, 5, 25 радок]. Тамсама Сарбеўскі спрабуе акрэсліць «вастрыню» (*acutum*) праз яе «эфекты і ўласцівасці», якімі, на яго думку, з’яўляюцца «здзіўленне» (*admiratio*) і «задавальненне» (*delectatio*).

Раздзел III уяўляе сабой пералік антычных і новаляцінскіх аўтараў з указаннем канкрэтных твораў і ўрыўкаў, якія Сарбеўскі рэкамендуе прачытаць як ілюстрацыю сваёй тэорыі «вастрыні».

У раздзеле IV Сарбеўскі адказвае на довады сваіх апанентаў, якія папракаюць яго ў звязванні тэматыкі «вастрыні» адно толькі да рытарычнага месца супрацьлегласцяў. У адказ Сарбеўскі ўказвае, што вастрыня «палягае не на саміх двух супрацьстаўленых элементах – на неадпаведным і адпаведным – але хутчэй на іх нейкай згодзе» і таму «вастрыня ніяк не можа быць узятая з рытарычнага месца супрацьлегласцяў,

хутчэй з іншых рытарычных месцаў» [1, 11, 10–15 радкі]. Аўтар паказвае на прыкладах, як «спалучэнне адпаведнага і неадпаведнага» можа быць атрымана праз супастаўленне прадмета гаворкі з любым іншым рытарычным месцам.

У V раздзеле Сарбеўскі прапануе тры спосабы адшукання вастрынi, якія палягаюць на супастаўленнi прадмета, «пра які трэба сказаць востра», з рытарычнымi месцамi. Разважаннi аўтара iлюструе схема, якая мае назву «Трайны спосаб адшукання вастрынi праз трайное супастаўленне рытарычных месцаў». Напрыканцы раздзела Сарбеўскі абмяркоўвае пытанне патрэбнасцi правiлаў пры адшуканнi вастрынi і неабходнасцi ўсталявання прапорцыi памiж «талентам» (*ingenium*) і «правiламi» (*praesepta*).

Раздзел VI прысвечаны тлумачэннiу рознiцы памiж «вастрынeй» (*acumen*) і «досцiпам» (*argutia*). На думку Сарбеўскага, iснуюць тры разнавіднасцi «вастрынi» (*acumen*): 1) «уласна вастрыня» (*proprie acumina*); 2) «вастрыня роўна як і досцiп» (*acumina iuxta ac argutia*); 3) «вастрыня ў няўласным сэнсе» (*acumina improprie*).

У апошнiм раздзеле трактата аўтар прыводзiць трынаццаць «спосабаў адшукання досцiпу». Кожнаму спосабу Сарбеўскi дае азначэнне і адзiн або некалькi прыкладаў (за выключэннем «рытарычнага» і «анаграматычнага» спосабаў, якія падаюцца без прыкладаў). Канец раздзела, аднак, не адпавядае тэме, што заяўлена ў назве раздзела. У апошнiх двух абзацах, якія займаюць салiдную частку трактата (5 % ад усяго аб'ёму), Сарбеўскi выкрывае памылковыя (у тым лiку свае ранейшыя) уяўленнi аб «вастрынi».

Жанравая спецыфіка трактата «Аб вастрынi і досцiпе». Як вынікае з тэксту помнiка, лекцыi Сарбеўскага ў Полацку абодва разы адбывалiся ў г. зв. «акадэміi»: «Тое, што я <...> выклаў аб вастрынi і досцiпе сем гадоў таму ў гэтай акадэміi» [1, 9–11]. Гэта падцвярджаецца запiсам у езуiцкiх актах, паводле якіх пасада Сарбеўскага ў той час – «professor academicus» [3, 15]. Дагэтуль даследчыкi трактата не звярталi ўвагi на гэтую акалічнасць стварэннiя помнiка. Мiж тым, без тлумачэннiя паняцця «academia» не магчымае правiльнае разуменне жанру, кампазіцыi і гiсторыi напiсаннiя трактата.

Паводле «Ratio studiorum», дакумента, у якім рэгламентавалася дзейнасць езуiцкiх вучэльнаў, «акадэміяй» або «нашай акадэміяй» (*academia postroium*) называлася суполка пры калегіуме, у якую ўваходзiлi здольныя студэнты для паглыбленага вивучэннiя і ўдасканаленнiя ў нейкім прадмеце [3, 103]. Адрознiвалiся «акадэмія філосафаў і тэолагаў» (*Academia Theologorum et Philosophorum*), «акадэмія рытараў і гуманiстаў»

(Academia Rhetorum et Humanistarum), «акадэмія граматыкаў» (Academia Grammaticorum). «Акадэмія рытараў і гуманістаў» збіралася раз на тыдзень, мела свае правілы і свайго настаўніка (moderator). Як напісана ў «Ratio studiorum», «moderator, prout opportunum iudicaverit, nunc lectiones seu quaestiones habebit de selecta aliqua materia vel auctore; nunc praecepta aliqua dicendi magis recondita ex Aristotele, Cicerone aliisque rhetoribus tradet; nunc aliquem auctorem percurreret et ab academicis exigit; nunc iisdem problemata solvenda proponet et alia huiusmodi» («мадэратару належыць, глядзячы па неабходнасці, ці правесці лекцыі або даследаванні па нейкай абранай тэме або аўтару, ці выкласці нейкія правілы маўлення, заснаваныя пераважна на Арыстоцеле, Цыцэране і іншых рытарах, ці бегла прайсці нейкага аўтара і спытаць яго ў членаў акадэміі, ці прапанаваць ім да вырашэння <нейкую> праблему і штосьці іншае таго ж кшталту») [3, 110]. Падобна, што трактат «De acuto et arguto» быў тым праблематычным даследаваннем, якое Сарбеўскі прапанаваў членам Полацкай «акадэміі рытараў» спачатку ў 1619, а пасля ў 1626 г.

Прыналежнасць помніка да езуіцкай «акадэмічнай» лекцыі праяўляецца ў наступных рысах:

- *Дыскусійны стыль выкладання.* Пошукавы характар пытанняў, якія разглядаліся на пасяджэннях езуіцкіх «акадэміяў», сфармаваў логіку разгортвання зместу трактата. Спачатку Сарбеўскі выкладае погляды папярэдніх даследчыкаў разглядаймай праблемы (Раздзел I), пасля тлумачыць свой погляд на «вастрыню» (Раздзел II), далей абвяргае папрокі сваіх апанентаў (Раздзелы IV, VI).

- *Адносна невялікая колькасць дэфініцый.* У параўнанні з іншымі жанрамі рытарычных падручнікаў, у якіх звычайна дамiнуюць азначэнні тэрмінаў, у творы Сарбеўскага дэфініцыі даюцца толькі для новых, не знаёмых чытачу тэрмінаў.

- *Яскрава выражаны дыдактычны пафас.* Раздзел III, у якім Сарбеўскі падае спіс месцаў з класічных і новаляцінскіх аўтараў, вельмі нагадвае заданне для самастойнага вывучэння. Пры гэтым Сарбеўскі ўжывае выказванні з імператрыўнай мадальнасцю, кшталту «lege apud Martialem» («прачытай у Марцыяла»), «vide apud Bidermanum» («паглядзі ў Бідэрмана»). Можна меркаваць, што названым раздзелам падсумоўвалася першае паседжанне «акадэміі» езуітаў, напрыканцы якога Сарбеўскі хацеў даць своеасаблівае «хатняе заданне». У асобных месцах адчуваецца імкненне аўтара зрабіць сваю лекцыю максімальна даступнай для студэнтаў: «Спачатку я паспрабую растлумачыць сутнасць вастрыні праз матэрыяльнае падабенства, каб было больш зразумела пачаткоўцу» [1, 5, 23–24 радкі]. Для нагляднасці Сарбеўскі выкарыстоўвае

разнастайныя табліцы і схемы: «У цябе перад вачыма малюнкi і вобразы той i другой вастрыні» [1, 6, 12 радок].

• *Практычная скіраванасць асобных раздзелаў*. Раздзелы IV і VII змяшчаюць канкрэтныя спосабы адшукання «вастрыні» і «досціпу». Некаторыя рэкамендацыі Сарбеўскага выглядаюць як узоры, або мадэлі, гатовыя да выкарыстання: «Калі хочаш сказаць што-небудзь вострае пра ўбачанага бяспёрага пеўня, трэба суаднесці <паняцце> пеўня з рытарычнымі месцамі і ў кожным затрымацца, шукаючы элемент адпаведнага і супярэчнага, гармонія якіх можа знаходзіцца ў дадзеным прадмеце, г. зн. у “пеўні”» [1, 11, 26–29 радкі].

• *Рысы жывой гутаркі і імправізацыі*. Так, фінал раздзела VII не адпавядае тэме, заяўленай у назве раздзела. Часам Сарбеўскі прыводзіць прыклады са свайго ўласнага жыцця: «Аднойчы я падобна пажартаваў з чалавека, які папракаў, што я скарачаю і падаўжаю сярэдні склад слова “сатана”» [1, 17, 17–18 радкі].

Гіпотэза пра змест і кампазіцыйно рымскай версіі трактата «Аб вастрыні і досціпе». Ядро трактата складаюць раздзелы II, IV, V, у якіх Сарбеўскі выкладае сваё вучэнне «de acuto» («пра вастрыню»). Паводле нашай гіпотэзы, вучэнне пра «вастрыню» з’яўлялася асноўным зместам версіі трактата, агучанай у 1623 г. у Рыме. Тэзіс аб тым, што ранейшая версія трактата заканчвалася на V раздзеле, пацвярджаецца словамі самога Сарбеўскага: «Напрыканцы выкладу вучэння (*ad calcem doctrinae*) трэба спецыяльна адзначыць, што не трэба па-дзіцячы настойваць на гэтых правілах» [1, 14, 5–6 радкі].

Канчатковую версію трактата Сарбеўскі палічыў неабходным дапоўніць вучэннем «de arguto» («пра досціп»). Гэтай тэме прысвечаны раздзелы VI і VII. Можна меркаваць, што размежаванне «вастрыні» і «досціпу» спатрэбілася Сарбеўскаму для адказу на ўпікі апанентаў, сцвярджаючых, што «ёсць шмат вельмі дасціпных выказванняў (*argutissime dicta*), якія зусім не маюць прыкметы нязгоднай згоднасці. Такімі з’яўляюцца амаль усе вострыя выказванні (*omnia acumina*), утвораныя праз анамінацыю, традукцыю і пэўную гульню слоў» [1, 15, 5–7 радкі]. Сарбеўскі адказвае, што выказванні такога кшталту не з’яўляюцца «сапраўднымі вострымі выразамі (*vera acumina*)» [1, 15, 8 радок] і называе іх «досціпамі» (*argutia*).

У адпаведнасці з патрэбамі жанру «акадэмічнай» лекцыі канчатковая версія трактата была дапоўненая прадмовай, раздзеламі I, дзе выкладаліся погляды апанентаў, III, дзе падаваўся спіс прыкладаў і ілюстрацый, і VII, дзе прапаноўваліся практычныя спосабы стварэння «досціпу».

Гіпатэтычны склад раздзелаў у рымскай лекцыі Сарбеўскага (1626) паказаны ў табліцы.

Такім чынам, паводле жанру помнік можа быць аднесены да навукова-даследчага трактата, які мае форму лекцыі. Спалучэнне ў адным помніку навукова-даследчых і дыдактычных функцыі выглядае цалкам натуральна для сярэдніх вякоў, бо цалкам даследніцкіх і цалкам «навуковых» (не разлічаных на студэнтаў) сачыненняў не было. На кампазіцыю трактата паўплываў жанр «акадэмічнай» езуіцкай лекцыі, а таксама заўвагі апанентаў Сарбеўскага.

Літаратура

1. *Sarbiewski, M. K.* Wykłady poetyki (Praecepta poetica) / M. K. Sarbiewski ; przełożył i opracował Stanisław Skimina. Wrocław; Kraków, 1958.
2. *Stawecka, K.* Maciej Kazimierz Sarbiewski. Prozaik i poeta / K. Stawecka. Lublin, 1989.
3. The Jesuit Ratio Studiorum of 1599 / translated into English, with an introduction and explanatory notes by Allan P. Farrell. Detroit, 1970.

УДК 80(082)
ББК 80я43
Ф54

Редакционная коллегия:

кандидат филологических наук, доцент *А. В. Гарник*;
кандидат филологических наук, доцент *О. Г. Прокончук*;
кандидат филологических наук, доцент *А. З. Цисык*;
кандидат филологических наук, доцент *Г. И. Шевченко*;
старший преподаватель *К. А. Тананушко*

Рецензенты:

доктор филологических наук, профессор *А. А. Кожина*;
кандидат филологических наук, доцент *Т. П. Казакова*

Ф54 **Филологические** штудии = *Studia philologica* : сб. науч. ст. /
под ред. Г. И. Шевченко, К. А. Тананушко ; редкол. : А. В. Гарник
[и др.]. – Вып. VII. – Минск: БГУ, 2009. – 163 с.
ISBN 978-985-518-201-7.

В седьмом выпуске сборника «Филологические штудии» представлены статьи, посвященные проблемам классической филологии, рецепции античной культуры в европейскую, греко-латинской терминологии, даются переводы латинских текстов на белорусский язык.

УДК 80(082)
ББК 80я43

ISBN 978-985-518-201-7

© БГУ, 2009

ОБ АВТОРАХ

Гарник Антонина Васильевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Гомон Дмитрий Николаевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Забродская Ольга Святославовна – преподаватель латинского языка юридического колледжа Белорусского государственного университета.

Капитула Людмила Семеновна – доцент кафедры латинского языка и медицинской терминологии Белорусского государственного медицинского университета.

Кириченко Арина Владимировна – старший преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Кузнецова Елена Леонидовна – преподаватель кафедры латинского языка и медицинской терминологии Белорусского государственного медицинского университета.

Мокрицкая Татьяна Петровна – преподаватель кафедры латинского языка и медицинской терминологии Белорусского государственного медицинского университета.

Мушнинна Людмила Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры романского языкознания Санкт-Петербургского государственного университета им. А. И. Герцена.

Нарбутас Сигитас – доктор гуманитарных наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела иностранной литературы Института литературы и фольклора Литовской Республики.

Некрасевич-Короткая Жанна Вацлавовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры современных иностранных языков факультета международных отношений Белорусского государственного университета.

Приставко Егор Владимирович – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Прокопчук Ольга Генриховна – кандидат филологических наук, доцент кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Сединина-Барковская Юлия Анатольевна – старший преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Стрижевич Екатерина Викторовна – преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Тананушко Кир Алексеевич – старший преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Федосеева Татьяна Валерьевна – преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.

Цисык Андрей Зиновьевич – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой латинского языка и медицинской терминологии Белорусского государственного медицинского университета.

Шевченко Галина Ивановна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой классической филологии Белорусского государственного университета.

Шкурдюк Ирина Анатольевна – старший преподаватель кафедры классической филологии Белорусского государственного университета.